

L'ENCONTRE ENTRE DOS MONS: IMPACTE AMBIENTAL DE LA CONQUESTA*

Fernando Tudela

Aquest article és una bona mostra de l'evolució actual dels estudis sobre la conquesta i la posterior colonització espanyola d'Amèrica. Superades les velles discussions bizantines amb les seves respectives mitologies de l'«indi bo» per un costat i de la «llegenda negra anti-espanyola» per un altre, en l'actualitat els investigadors centren l'atenció en d'altres aspectes, com l'impacte ambiental, fills de la «història ecològica», que utilitza un enfoc multidisciplinari en el que tant hi entren les ciències socials com les naturals, amb un desig d'integració que - es diu- està transformant l'ensenyament en tots els seus nivells.

a) Vers una reinterpretació de l'encontre i de les seves conseqüències:

El dramàtic trobament, o potser seria millor dir ensopegada, de les darreries del segle XV entre els aborígens americans i els colonitzadors europeus representa un dels esdeveniments més transcendents de la història mundial.

D'antuvi, aquest encontre ha estat objecte de múltiples anàlisis (militars, polítiques o culturals), que han donat lloc a una folgada literatura no sempre aliena a una ideologització parasitària.

Nogensmenys, la dimensió productiva o econòmica ha estat objecte d'un reconeixement molt més tardà i recent, mentre la perspectiva ambiental ha romàs ben bé bandejada de la gran massa d'estudis realitzats fins ara, de forma que la reinterpretació de la història ambiental americana, això és, la història de les relacions entre els sistemes naturals i les activitats humanes d'ençà del moment de l'encontre, permet bastir un major nivell d'integralitat i de sistematicitat per a la comprensió de la història americana.

Machu Picchu, exemple de terrasses d'aprofitament agrícola inques. (Foto: J. Contreras)

D'entrada, és prou evident que l'encontre euroamericà i la consegüent «europeïtzació» d'Amèrica constituí un cataclisme biocultural, que modificà el rumb del procés d'antropització del planeta i transformà completament, alhora, les perspectives de la seva

ocupació humana.

D'ençà el Pleistocè, hom no havia assistit a uns canvis biològics de tanta magnitud. Efectivament, els «conquistadors» ibèrics dugueren conscientment amb ells un conjunt de materials biològics (grans animals domesticats i

llavors per a conreus), que, juntament amb llurs tecnologies corresponents, formaren part imprescindible del nou sistema cultural que aquells intentaren implantar en el Nou Món. Tanmateix, alguns dels components biòtics pervinguts que creuaren l'Atlàntic en vaixelles ho feren de forma accidental com a polissons (rosegadors, llavors que des d'un punt de vista agrícola esdevenen "males herbes" i, sobretot, una gran allau de gèrmens patògens), molt difícils de detectar mentre durava la travessia marítima.

Contràriament a allò que hom acostuma a pensar en els límits de la història natural, la incidència d'aquestes espècies exògenes en el nou medi es traduí en una forta explosió demogràfica que aconseguí pertorbar l'equilibri ecològic preexistent. Esdevenen, per tant, "plagues" o "maleses" organismes que es poden desenvolupar tot i comptant amb la mínima compatibilitat climàtica i l'absència de depredadors,

encara que en un altre context no es podrien conceptualitzar d'aquesta manera.

b) El col.lapse demogràfic:

Si bé la interpretació històrica tradicional sempre ha constatat la gran mortalitat que afectà les poblacions indígenes a causa de l'encontre, la visió més actual difereix de l'anterior quant a la magnitud del fenomen esmentat i la jerarquització dels factors causals. En aquest sentit, les estimacions de la demografia històrica permeten valorar la davallada de la població nadiua americana com la major catàstrofe demogràfica de la nostra era, només comparable a allò que resultaria en l'actualitat d'una conflagració nuclear de mitjana intensitat. L'encontre euroamericà revestiria connotacions sanitàries que ha experimentat la humanitat.

El resultat de l'intent més sistemàtic i alhora rigorós de quantificació de

la població aborigen en el moment del contacte, basat sobretot en els treballs de W. Borah, es pot resumir en la gràfica següent:

ESTIMACIÓ DE LA POBLACIÓ ABORIGEN AMERICANA (en milions d'habitants)

Nord-amèrica	4'4
Mèxic	21'4
Centramèrica	5'65
Carib	5'85
Àrea andina	11'5
Terres baixes, Sud-amèrica	8'5
Total	57'3

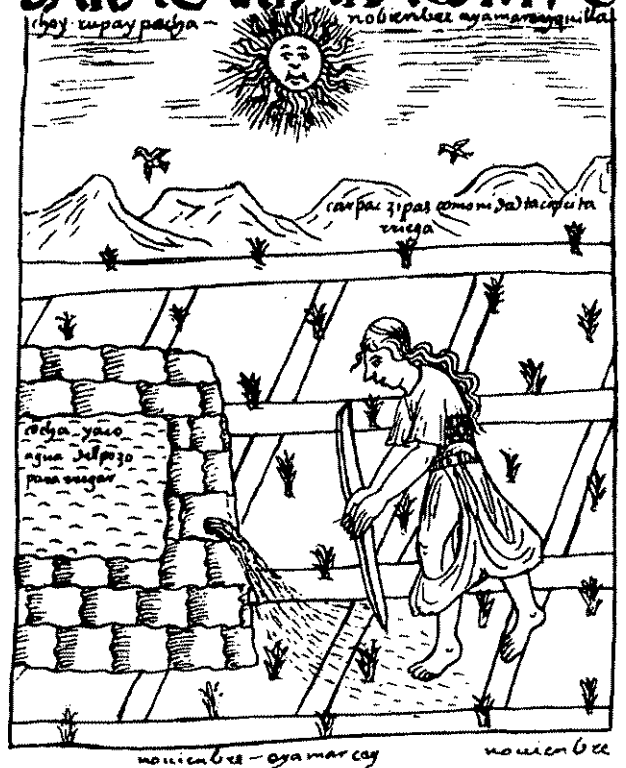
Segons aquestes dades, la població aborigen americana hauria assolit un màxim històric a les darreries del segle XV i resultaria equivalent en

TRAVAXOS PAPA ALLAIMITAPA

"TRAVAXOS / (el tiempo del turno de la cava de papa) / junio / (mes del descanso de la cosecha) / labrador / junio" (WUAMAN PUMA)
Collita de la patata als Andes.

TRAVAXA ZARACARPAIACOMVC

"TRAVAXA / (tiempo de regar el maíz, de escasez de agua, tiempo de calor) / noviembre / (mes de llevar difuntos) / comunidad riega (joven que riega la comunidad, sementeras del común) / agua del pozo para rregar / noviembre" (WUAMAN PUMA).

Sistemes de regadiu en època de sequera anteriors a l'arribada dels espanyols en l'agricultura inca que, per cert, tenia capacitat per alimentar tots els membres de la societat.

termes numèrics a la d'Europa en el seu conjunt (que hom estima al voltant de 60 milions en el segle XVI).

Al cap d'unes poques dècades la població indígena americana disminuï en molts indrets fins al límit de la seva virtual extinció. Els primers nadius que entraren en contacte amb els europeus, els arawacs de les Antilles, desaparegueren completament sense deixar-hi a penes rastre. La mateixa dissort seguiren els aborígens de Cuba, de la costa atlàntica de l'actual Nicaragua, de Puerto Rico, Jamaica, istme panameny i Terra del Foc.

En el moment del contacte, la població del continent americà podria representar un 20% del total de la humanitat; un segle més tard, la població americana, tot i incloent ara els europeus nous, no significava en termes quantitativs més d'un 3%.

Val a dir que la magnitud i el significat d'aquesta hecatombe demogràfica sense precedents no ha merescut fins ara el degut reconeixement per part de la consciència col·lectiva americana i europea, potser a causa del fet que la història, com tantes altres vegades, és escrita pels vencedors o per llurs successors, "conquistadores" o "criollos", car l'oligarquia dominant mai no ha manifestat amb fets una preocupació profunda per les condicions de vida o, pel que fa al cas, de mort dels indis.

c) Les raons de la catàstrofe:

La percepció de la causalitat de la tragèdia demogràfica americana ha canviat també en els últims decennis. Sense menystenir, però, la incidència dels factors causals que recollia la historiografia tradicional (epidèmies, guerres de conquesta, explotació i esclavitud de la mà d'obra indígena, desorganització social, etc.), actualment hom destaca el component sanitari com a factor causal d'un ordre de magnitud superior, fins al punt que aquest, per si sol, ja ens podria explicar el gran col·lapse demogràfic que experimentà el continent.

La raó d'aquesta afirmació rau en el fet del llarg aïllament aborígen, que impedí el desenvolupament de mecanismes biològics de defensa davant les malalties més tradicionals que afectaven d'antuvi les poblacions euroasiàtiques i africanes (verola, xarmpió, còlera, tuberculosi, pesta,

malària o la simple grip). A causa d'aquesta immunodeficiència heretada, milions d'indígenes moriren amb el simple contacte dels microorganismes foranis, de forma que la velocitat de propagació de les epidèmies superà amb escreix i amb certa freqüència els lents avenços dels "conquistadores" a través de la selva mesoamericana. D'una forma gens conscient, es lliurà així la primera guerra bacteriològica a gran escala de la història, tot provocant una forta desestructuració política i social en el món indígena.

La vulnerabilitat indígena davant les malalties importades afavorí la rapidesa i l'extensió de la conquesta militar europea, si bé, de retruc, molt aviat aquella es convertí en un entrebanc seriós per als colonitzadors, els quals ara es veien privats de l'abundant mà d'obra, la principal riquesa americana.

Amb tot, la mortalitat varià segons el context geogràfic, essent més intensa en la zona del Carib i en les terres baixes del tròpic humit més que no pas en els altiplans muntanyosos. A tall d'exemple, les taxes de despoblament, gairebé total, de les terres baixes del tròpic americà podrien comparar-se amb les europees dels pitjors moments dels estralls de la Pesta Negra. Els indígenes americans foren víctimes d'un procés que W. Borah qualificà com "la unificació microbiana del món".

d) Població i medi ambient després del contacte:

Tots aquests esdeveniments poblacionals, nascuts arran del conflictiu contacte polític i biològic, transformaren de soca-rel les condicions ambientals i determinaren la forma de la posterior ocupació del continent.

El caràcter diferencial del despoblament indígena podria explicar fets aparentment divergents, com ara la recuperació per part de la selva d'extenses àrees, anteriorment habitades i explotades, de les terres baixes, o bé una major continuïtat enregistrada en els altiplans de les estratègies productives pre-hispàniques i els sistemes agraris contemporanis, indis o mestissos.

El factor desencadenant d'allò que arribà a ésser un canvi revolucionari en la macrofauna americana podria haver tingut lloc arran del segon viatge de Colom (1493), el qual va permetre

la introducció deliberada en el continent d'una gran quantitat de productes agropecuaris, que protagonitzaran una de les explosions demogràfiques més espectaculars de la història.

Per exemple, la notable expansió del bestiar boví, basada en la qualitat farratgera dels immensos herbams naturals del continent americà i afavorida per l'antiga normativa espanyola medieval que permetia el lliure accés dels ramats als camps de conreus després del temps de les collites ("rastreras"). Semblantment, l'expansió equina fou similar a la bovina, si bé els seus inicis foren més lents, i la protagonitzada per porcs de procedència europea, que, a diferència de les dues primeres, s'adaptaren molt bé a les condicions ambientals de les àrees selvàtiques tropicals.

El creixement exponencial dels caps de bestiar ocasionà, a llarg termini, un esgotament de les pastures i herbams i l'erosió del sòl. Aquesta fou la primera gran crisi ambiental del continent americà.

Pel que fa a l'èxit biològic d'algunes espècies botàniques europees que es trasplantaren a Amèrica, val a dir que també tingué un caire tan espectacular com el de la macrofauna domesticada. Es produí una autèntica invasió de maleses pertanyents, sobretot, a les famílies de les Compostes i Labiades amb estructures antiherbívors. Moltes llavors aprofitaren la mobilitat del bestiar salvatge, boví o equí, per traslladar-se per via endozoica, instal·lades en l'aparell digestiu d'aquests animals remugadors, i colonitzar àrees allunyades. El propi Charles Darwin se sorprengué de la capacitat invasora manifestada pel conegut "cardo de Castilla" en el con Sud.

FERNANDO TUDELA

Investigador del Centro de Estudios Demográficos y de Desarrollo Urbano del Colegio de México

* Resum, i versió catalana, a cura de Josep Albert Planes, del text propietat del PNUMA (Programa de les Nacions Unides per al Medi Ambient) (Oficina Reg. para América Latina y el Caribe).